www.ybm.org.il

פרק ג' (1) - תוכניתה של נעמי

הרב צבי הבר

נעסוק היום בפרק השלישי של המגילה:

(א) וַתֹּאמֶר לָהּ נָעֳמִי חֲמוֹתָהּ בִּתִּי הֲלֹא אֲבַקֵּשׁ לָךְ מָנוֹחַ אֲשֶׁר יִיטַב לָךְ: (ב) וְעַתָּה הֲלֹא בֹעַז מֹדַעְתָּנוּ אֲשֶׁר הָיִית אֶת נַעֲרוֹתָיו הִנֵּה הוּא זֹרֶה אֶת גֹּרֶן הַשְּׂעֹרִים הַלָּיְלָה: (ג) וְרָחַצְתְּ וָסַכְתְּ וְשַׂמְתְּ שִׂמְלָתֵךְ עָלַיִךְ וירדתי וְיָרַדְתְּ הַגֹּרֶן אַל תִּוָּדְעִי לָאִישׁ עַד כַּלֹּתוֹ לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת: (ד) וְיִהִי בְּשָׁכְבוֹ וְיָדַעַתְּ אֶת הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִשְׁכַּב שָׁם וּבָאת וְגִלִּית מַרְגְּלֹתָיו ושכבתי וְשָׁכַבְתְּ וְהוּא יַגִּיד לָךְ אֵת אֲשֶׁר תַּעֲשִׂין: (ה) וַתֹּאמֶר אֵלֶיהָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמְרִי אֵלַי אֶעֱשֶׂה:

(ו) וַתֵּרֶד הַגֹּרֶן וַתַּעַשׂ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוַּתָּה חֲמוֹתָהּ: (ז) וַיֹּאכַל בֹּעַז וַיֵּשְׁתְּ וַיִּיטַב לִבּוֹ וַיָּבֹא לִשְׁכַּב בִּקְצֵה הָעֲרֵמָה וַתָּבֹא בַלָּט וַתְּגַל מַרְגְּלֹתָיו וַתִּשְׁכָּב: (ח) וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה וַיֶּחֱרַד הָאִישׁ וַיִּלָּפֵת וְהִנֵּה אִשָּׁה שֹׁכֶבֶת מַרְגְּלֹתָיו: (ט) וַיֹּאמֶר מִי אָתְּ וַתֹּאמֶר אָנֹכִי רוּת אֲמָתֶךָ וּפָרַשְׂתָּ כְנָפֶךָ עַל אֲמָתְךָ כִּי גֹאֵל אָתָּה: (י) וַיֹּאמֶר בְּרוּכָה אַתְּ לַה' בִּתִּי הֵיטַבְתְּ חַסְדֵּךְ הָאַחֲרוֹן מִן הָרִאשׁוֹן לְבִלְתִּי לֶכֶת אַחֲרֵי הַבַּחוּרִים אִם דַּל וְאִם עָשִׁיר: (יא) וְעַתָּה בִּתִּי אַל תִּירְאִי כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמְרִי אֶעֱשֶׂה לָּךְ כִּי יוֹדֵעַ כָּל שַׁעַר עַמִּי כִּי אֵשֶׁת חַיִל אָתְּ: (יב) וְעַתָּה כִּי אָמְנָם כִּי אם גֹּאֵל אָנֹכִי וְגַם יֵשׁ גֹּאֵל קָרוֹב מִמֶּנִּי: (יג) לִינִי הַלַּיְלָה וְהָיָה בַבֹּקֶר אִם יִגְאָלֵךְ טוֹב יִגְאָל וְאִם לֹא יַחְפֹּץ לְגָאֳלֵךְ וּגְאַלְתִּיךְ אָנֹכִי חַי ה' שִׁכְבִי עַד הַבֹּקֶר: (יד) וַתִּשְׁכַּב מרגלתו מַרְגְּלוֹתָיו עַד הַבֹּקֶר וַתָּקָם בטרום בְּטֶרֶם יַכִּיר אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וַיֹּאמֶר אַל יִוָּדַע כִּי בָאָה הָאִשָּׁה הַגֹּרֶן: (טו) וַיֹּאמֶר הָבִי הַמִּטְפַּחַת אֲשֶׁר עָלַיִךְ וְאֶחֱזִי בָהּ וַתֹּאחֶז בָּהּ וַיָּמָד שֵׁשׁ שְׂעֹרִים וַיָּשֶׁת עָלֶיהָ וַיָּבֹא הָעִיר:

(טז) וַתָּבוֹא אֶל חֲמוֹתָהּ וַתֹּאמֶר מִי אַתְּ בִּתִּי וַתַּגֶּד לָהּ אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה לָהּ הָאִישׁ: (יז) וַתֹּאמֶר שֵׁשׁ הַשְּׂעֹרִים הָאֵלֶּה נָתַן לִי כִּי אָמַר אֵלַי אַל תָּבוֹאִי רֵיקָם אֶל חֲמוֹתֵךְ: (יח) וַתֹּאמֶר שְׁבִי בִּתִּי עַד אֲשֶׁר תֵּדְעִין אֵיךְ יִפֹּל דָּבָר כִּי לֹא יִשְׁקֹט הָאִישׁ כִּי אִם כִּלָּה הַדָּבָר הַיּוֹם:

עיצוב ספרותי

כדרכנו, נתחיל לדון בהיבטים הספרותיים. ראשית נעסוק במבנהו של הפרק. הפרק מתחלק לשלושה חלקים היוצרים מבנה כיאסטי:

1. פסוקים א'-ה': נעמי שולחת את רות.
2. פסוקים ו'-ט"ו: רות ובועז בגורן.
3. פסוקים ט"ז-י"ח: רות שבה לנעמי.

חלוקה זו מזכירה את חלוקתם של שני הפרקים הקודמים. כל הפרקים מחולקים לשלושה חלקים, כאשר החלק הראשון והאחרון מתרחשים באותו מקום ומשלימים אחד את השני, ובחלק האמצעי ההתרחשות המרכזית. בכל הפרקים המצב בתחילתו של הפרק שונה לחלוטין מהמצב בסוף הפרק. הפרק הראשון מתחיל בבית לחם עם משפחה חדשה ומסתיים שוב בבית לחם אך עם יאוש גדול. הפרק השני מתחיל בבית של נעמי ביאוש וחוסר אונים, ומסתיים שם בתקווה גדולה. הפרק השלישי מתחיל גם הוא בבית נעמי עם תקווה של נעמי ומסתיים שוב בבית נעמי והפעם עם הישג ממשי.

© כל הזכויות שמורות לישיבת ברכת משה - מעלה אדומים

נעבור לחפש את המילים המנחות בפרק. הפועל 'גאל' מופיע שבע פעמים בפרק, כאשר שישה איזכורים מופיעים בפסוקים י"ב-י"ג. השורש 'שכב' מופיע שמונה פעמים. המילה 'איש' מופיעה חמש פעמים, והמילה 'ביתי' מופיעה שש פעמים.

עניין ספרותי נוסף שאי אפשר להתעלם ממנו הוא העובדה ששמה של רות מופיע פעם אחת בלבד בפרק זה. לאורך כל הפרק רות לא נקראת בשמה, והפעם היחידה ששמה מוזכר הוא כאשר רות מסבירה לבועז מי היא. זו נקודה ייחודית יחסית לשאר פרקי המגילה. כבר הזכרנו שדרך ההתייחסות לדמויות במגילה חשובה ביותר במגילת רות, ושלבחירת התארים יש משמעות רבה.

הנקודה הספרותית האחרונה הבולטת בפרק היא השינויים הרבים של קרי וכתיב. בפרק זה בלבד יש שבעה שינויים של קרי וכתיב, וכל זה ב18 פסוקים בלבד. נציין אותם: שמלתך - שִׂמְלָתַיִךְ; וירדתי - וְיָרַדְתִּ; ושכבתי - וְשָׁכַבְתִּ; אם - ; מרגלתו - מַרְגְּלוֹתָיו; בטרום - בְּטֶרֶם; - אֵלַי.

כפי שנראה בהמשך, חז"ל אמרו שכאשר יש הבחנה בין קרי וכתיב יש לכך משמעות רבה. הכתיב משקף בדרך כלל את הדברים הנסתרים, את מה שעומד ברקע הדברים. זה יכול להיות מחשבות, חלומות, כוונות ומניעים. לעומת זאת, הקרי מציג את האופן בו הדברים התרחשו בפועל במציאות.

נראה מספר דוגמאות של קרי וכתיב עליהם יש התייחסות של חז"ל. הדוגמה המובהקת ביותר מופיעה בפסיקתא זוטרתא [ויקרא ויקרא ו, ב]:

> ויצקת עליה שמן - לרבות כל המנחות ליציקה. שנאמר מנחה היא הוא. כתיב הוא הדין לכל המנחות, אבל היא קרי כלומר היא ולא מנחת מאפה בין חלות בין רקיקים. **ללמדך דקדוקי סופרים שהן תורה שלמה לכך כתיב הוא ולא היא.**

במקור זה הדרשן מדייק מהשינוי בין הקרי והכתיב הלכה למעשה, ובסופו מדגיש את חשיבות היחס לשינויי הקרי והכתיב. דוגמה נוספת היא מדרש תהלים [יא]:

> אמר ר׳ סימון ראה מה כתיב כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה (מיכה ד י), [ושכינתי כתיב ושכנת קרי] - אף על פי שחרב ונעשה שדה שכינתי בשדה. ואין שדה אלא בית המקדש, שנאמר ראה ריח בני כריח שדה (בראשית כז כז).

פשט הכתובים הוא שכנסת ישראל תצא מהעיר ותעבור להיות בשדה, בעקבות חורבן הבית. אולם, הדרשן דורש את הכתיב, ואומר שעם כל זאת ברקע הדברים יש גם משהו חיובי - השכינה תהיה איתנו בשדה.

רעיון דומה ניתן למצוא גם בתנחומא [שלח א]:

> מהו חרש? לאמר מלמד שעשו עצמן קדרין, והיו צווחין ואומרים הרי קדרות כל מי שרוצה יבא ויקנה. כל כך למה - שלא ירגיש בהן אדם. לכך כתיב חרש קרי ביה חרס, כדי שלא יאמרו בני אדם מרגלים.

המדרש מתאר אנשים שרוצים שלא ישימו לב אליהם. בעקבות כך הם צועקים בפועל "חרס חרס", כלומר מוכרים חרסים, אך המשמעות של פעולה זו, מה שעומד מאחוריה, היא בעצם הניסיון שלהם להיות בחרש - בשקט. אם כן, יש להתייחס גם לנקודה זו בניתוח הפרק.

מניעיה של נעמי

© כל הזכויות שמורות לישיבת ברכת משה - מעלה אדומים

נעבור עכשיו לדון במניעיה של נעמי. נעמי עושה בפרק מעשה שעל פניו נראה משונה מאוד. היא שולחת את רות בלילה לגורן, ואומרת לה להתרחץ, להתבשם וללבוש שמלות יפות. על פניו מעשה זה נראה כמעשה בלתי צנוע בעליל.

שאלה זו מופיעה גם בפירושו של רבי שמואל דיאוזידה למגילה.[1] לאחר הצגת הבעיה הוא מביא מספר הסברים שונים, ובניהם דברי הרלב"ג, האומר שמפעולה זו של נעמי יש ללמוד שלשם מטרה חיובית יש לבצע אפילו פעולות שיכולות להיראות מרחוק בצורה שלילית.

נראה כי ההסבר הפשוט והיחיד הוא שנעמי אכן רצתה שרות תפתה את בועז. כך אומר גם יוסף בן מתתיהו, וכך עולה גם מהפרק עצמו. כאמור, הפועל שכב, שבדרך כלל מבטא יחסי אישות, מופיע שמונה פעמים בפרק. גם הביטוי "וְגִלִּית מַרְגְּלֹתָיו" [פס' ד], כשאר ביטויי הגילוי בתנ"ך, נושא בדרך כלל אופי של ענייני אישות. אמנם, עדיין יש להבין את הסיבה לכך ואת תוכניתה הכוללת של נעמי. אך קודם שנגיע לכך יש להבין את הריאליה העומדת בבסיסו של הפרק.

כדי להבין את הפרק יש להבין את הריאליה של עבודת האדמה. היום, בעידן הקומביין, אנו לא מבינים חלק גדול מעבודת השדה. בזמן המגילה לאחר הקציר היו מאלמים אלומים בגורן. הגורן הוא משטח גדול של סלע קשה, שעליו היו מניחים את התבואה. על המשטח היו מעבירים בעל חיים שאליו מחוברים כלים גדולים וכבדים בשם מורג, שהיו פוצעים את השיבולים, ובכך הגרגרים היו נפרדים מהשיבולת. פעולה זו נקראת דישה. לאחר שהדישה הסתיימה היה צורך להפריד את הגרגרים מהפסולת - המוץ - ואת זאת היו עושים בעזרת זרייה. הזורים היו מעיפים את הקש עם קלשון, הרוח היתה מעיפה את הקש והגרגרים היו נשארים.

את פעולת הזרייה היו עושים בקיץ, לפני הגשם שיקלקל את התבואה. בנוסף, היו מבצעים אותה לפנות ערב, וזאת כיוון שבארץ ישראל בשעה זו יש רוח, המכונה בימינו 'בריזה'. רוח זו קיימת בקיץ כמעט תמיד, וההסבר המדעי לתופעה הוא שקיבולת החום של הים גובהה יותר מקיבולת החום של היבשה. כיוון שכך בחורף הים חם יותר מהאדמה, ובקיץ המצב הפוך - האדמה חמה יותר מהים. בקיץ האוויר מעל האדמה מתחמם ועולה למעלה, ובעקבות כך האוויר שמעל הים נכנס במקומו. על חוף הים התהליך מתרחש כאשר האדמה הכי חמה - באמצע היום. במרכז הארץ הבריזה מגיעה מעט מאוחר יותר, כיוון שלוקח לה זמן, מה שגורם לכך שהיא מתרחשת לפנות ערב.

נוסף על תפקידו החקלאי של הגורן, יש לדעת שהוא תפס גם מקום משמעותי מבחינה חברתית, כאשר הגורן היה מקום כינוס. דוגמה לכך ניתן למצוא בספר מלכים א' [כב, י]: "וּמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וִיהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה יֹשְׁבִים אִישׁ עַל כִּסְאוֹ מְלֻבָּשִׁים בְּגָדִים בְּגֹרֶן פֶּתַח שַׁעַר שֹׁמְרוֹן וְכָל הַנְּבִיאִים מִתְנַבְּאִים לִפְנֵיהֶם". יש לציין שגם בימי החלוצים הגורן היה מקום מפגש, כאשר היו עורכים אסיפות חברים בגורן.

הגורן היה ממוקם מחוץ לעיר. על כך יש גם משנה מפורשת בבבא בתרא [ב, ח], שאומרת שצריך להרחיק את הגורן מהעיר 50 אמה כדי שלא יהיה היזק.

אולם, מצד שני הגורן והשדה מהווים גם מקום אינטימי. כך עולה גם מפסוקי שיר השירים [ז, יב]: "לְכָה דוֹדִי נֵצֵא הַשָּׂדֶה נָלִינָה בַּכְּפָרִים". האינטימיות בהקשר זה אינה רק בהקשר המיני. הגורן הוא מקום פרטי שאפשר לדבר בו בשקט. כך עולה למשל משירה של רחל "על הגורן":

[1] חי בצפת במאה ה-16, בתקופת הבית יוסף. במקראות גדולות על מגילת רות יש רק שני פירושים - רש"י ואבן עזרא. על המגילה ישנו רק עוד פירוש אחד נוסף שמוכר לנו מתקופת הראשונים - פירושו של הרלב"ג. מסיבה זו הכניסו למהדורות המקראות גדולות הישנות גם את פירושו של ר' שמואל דיאוזידה. בפירושו הוא הוא מרבה להביא את מדרשי חז"ל.

© כל הזכויות שמורות לישיבת ברכת משה - מעלה אדומים

אַתְּ זוֹכֶרֶת? הָיִינוּ לָנוֹת
עַל קָדְקֹד עֲרֵמַת הַדָּגָן,
הוּי לְבֹשֶׁת פָּנִים, עֵת קַו-שֶׁמֶשׁ רִאשׁוֹן
הֶעֱירָנוּ צוֹחֵק בְּשִׁנֵּי הַקְּלִשׁוֹן!

וּבַלַּיְלָה בִּשְׁנָת -
כָּל פַּלְגֵי הָאוֹרָה
שֶׁהִשְׁקוּ שַׁדְמוֹת הַמְּכוֹרָה
עָבְרוּנוּ, רִוּוּנוּ, צִוּוּ בִּרְכָתָם.

וְעוֹדָם מְאִירִים לִי, עוֹדָם.

רחל מתארת כיצד היתה נשארת לישון בגורן יחד עם חברה שלה, וכיצד הן היו מדברות שם ברוגע ובנחת. בתקופתה, וכך גם בתקופת המגילה, בעיר היתה צפיפות גדולה, ולכן היציאה לגורן היוותה שינוי אינטימי.

לאחר הבנת הרקע הריאלי נחזור למגילה. בועז נשאר לישון בלילה בגורן. נראה שישנן שתי אפשרויות להסביר זאת. האפשרות הראשונה היא להגיד שהוא נשאר לשמור על השדה. גם בשיר השירים [א, ו] מתוארים שומרי שדות: "אַל תִּרְאוּנִי שֶׁאֲנִי שְׁחַרְחֹרֶת שֶׁשָּׁזָפַתְנִי הַשָּׁמֶשׁ בְּנֵי אִמִּי נִחֲרוּ בִי שָׂמֵנִי נֹטֵרָה אֶת הַכְּרָמִים כַּרְמִי שֶׁלִּי לֹא נָטָרְתִּי". את הכרמים יש לשמור משועלים וחיות אחרות, ומפני גניבות. באופן זה מסביר רש"י [רות ג, ב] את פעולתו של בועז. עד היום ליד חברון יש המון כרמים, וליד כל כרם יש סוכה שבה מישהו נשאר לישון בלילה, כאשר פעמים רבות אלו אפילו נערות.

אפשרות אחרת היא להגיד שבועז נשאר לישון כיוון שהוא לא רצה ללכת לבדו בלילה. נראה ששדותיו של בועז היו רחוקות מהעיר, כפי שנשמע מהביטויים "וְהִנֵּה בֹּעַז בָּא מִבֵּית לֶחֶם" [רות ב, ד], ו"וַיָּרַדְתִּ הַגֹּרֶן" [שם ג, ג], המבטאים הליכה משמעותית. נראה שהשדות היו ממוקמים נמוך, כדי שיהיה אפשר להשקות אותם, ואילו העיר בדרך כלל ממוקמת בגובה מסיבות ביטחוניות. אם כן, ייתכן שבועז חשש לחזור בלילה את ההליכה הארוכה, ולכן בחר להישאר בשדה. אולי מסיבה זו הוא גם לא שולח את רות לביתה ישר ברגע שהוא מגלה אותה באמצע הלילה.

כאמור, מהפסוקים נראה שתכליתה של נעמי היא להביא את רות בצורה מפתה לבועז. לאחר הבנת הרקע הריאלי אנו מבינים שגם מיקום המפגש תורם לפיתוי, בנוסף על הרחיצה והסיכה. יוסף בן מתתיהו הבין שהיא עשתה זאת כדי לגרום לבועז להרגיש יותר מחוייב אליה. ניתן להציע אפשרות אחרת, והיא שנעמי רצתה שבועז יבוא על רות, וכיוון שהוא יבמה בכך הוא היה קונה אותה לאישה.

ניתן לזהות כאן שינוי עקרוני בגישתה של נעמי. נעמי היתה אדישה מהרגע בו הן הגיעו לבית לחם. אך בפרק זה ניתן לראות שהיא פעילה מאוד. היא אספה מודיעין - היא יודעת שבועז יהיה שם בלילה. בנוסף, נעמי מצווה את רות בידיעה שהיא תעשה כל מה שהיא אומרת לה.

בעקבות כך נראה שניתן להציע הסבר נוסף לפעולתה של נעמי. נעמי אומרת לרות שתבקש לה "מָנוֹחַ" [פס' א]. ברור שמשמעות הביטוי היא בעל, שיספק מנוחה ונחלה. ברור שנעמי רוצה בטובתה של רות, אך ייתכן שהיא מבינה שגאולה של רות תבטיח את עתידה שלה עצמה.

ייתכן שניתן לחזק הבנה זו בעזרת שני שינויי קרי וכתיב בשיחה של נעמי ורות בתחילת הפרק: "וירדתי - וְיָרַדְתִּ" [פס' ג], "ושכבתי - וְשָׁכָבְתִּ" [פס' ד]. חז"ל [מדרש זוטא רות ג, ב] הסבירו את השינוי כך שנעמי מחזקת את רות ואומרת לה שהיא נמצאת שם איתה, מגינה עליה:

© כל הזכויות שמורות לישיבת ברכת משה - מעלה אדומים

> ועתה הלא בועז וגו'. ורחצת וסכת וגו'. והיה בשכבו וגו'. ותאמר אליה כל וגו'. חזרה ואמרה יכול אפילו דברה אלי דבר שלא לשם שמים אשמע לה, לפיכך אלי נקרא ולא נכתב, ומפני מה אמרה לה ושמת שמלותיך, כי אדם שיצא לדרכו ללבוש בגדים נאים. (אלא) אמרה לה לבושי מני דשבתא, אמרה אם אני באה ומגלה מרגלותיו בלילה יהרגוני, אמרה לה וירדת הגורן, (ירד) [וירדתי] כתיב, כלומר צדקי ירד עמך.

אולם, יכול להיות שיש לכתיב משמעות נוספת, והיא כוונתה הנסתרת של נעמי. נעמי אומרת לרות לפעול, אך היא יודעת שבכך רות פועלת גם עבורה. כך אפשר להסביר גם את חסרון המילה "אֵלַי" בכתיב [פס' יז] - רות מבינה שפעולותיו של בועז לא נועדו רק עבורה.

נעבור לפעולותיהם של רות ובועז בסיפור.

חכמים במדרש תנחומא [בא טז] מעירים על שינוי בין הציווי של נעמי ליישום של רות. נעמי מצווה את רות לבצע מספר פעולות ורק אז לרדת לגורן, ואילו רות קודם יורדת לגורן ורק אז עושה את כל הפעולות: וַתֵּרֶד הַגֹּרֶן וַתַּעַשׂ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוַּתָּה חֲמוֹתָהּ [פס' ו]. מכאן מדייקים חכמים כך:

> אלא ורחצת וסכת (רות ג ג) לא עשתה כן, אלא רות היתה נקיה הרבה, אמרה מי שהיתה רואה אותי כך, אומר זונה זו מה עשתה, ותרד הגורן [ותעש ככל אשר צותה חמותה] (שם ו), משירדה עשתה כל מה שצותה חמותה.

בעזרת תיאור זה ניתן להבין את פעולותיה של רות בפרק. רות מבינה שהיא נשלחת כפרוצה, אך אף על פי כן היא מבצעת את ציווייה של נעמי. במילים אחרות, בפרק זה רות מבטלת את עצמה לחלוטין כלפי נעמי.

ביטול זה של רות בא לידי ביטוי במספר אופנים. כאמור, הוא מתבטא בקרי ובכתיב שמעלים את המילה אליי. גם את העובדה ששמה של רות לא מופיע בפרק ניתן להסביר דרך רעיון זה. בנוסף, ניתן לראות שרות ממעטת לדבר בפרק. ברגעים הכי קריטיים היא בקושי אומרת משפט אחד. דבר זה מלמד שרוחה של רות לא נוחה מכל ההתנהלות, היא עושה אותם רק בעקבות ציוויה של נעמי ואמונתה בה.

נראה שנקודה זו נכונה גם כלפי בועז. הסיטואציה לא נוחה לו, וזה מאוד בולט. נשלים נקודות אלו בשיעור הבא.

© כל הזכויות שמורות לישיבת ברכת משה - מעלה אדומים